

JANUSZ KALIŃSKI

profesor emerytowany Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie
ORCID: 0000-0001-9046-3882

Nierolniczy sektor prywatny gospodarki w polityce ekonomicznej władz komunistycznych po 1980 roku

Wymuszone działania reformatorskie w latach osiemdziesiątych

Podjęcie przez władze komunistyczne prac nad zmianami w gospodarce na początku lat osiemdziesiątych było konsekwencją lawinowo narastającej nierównowagi gospodarczej, szczególnie na rynku artykułów konsumpcyjnych i coraz silniej ciężącego zadłużenia zagranicznego. Szczególną rolę odegrała jednak siła protestu społecznego latem 1980 r., który zmusił rządzących do podpisania porozumień ze strajkującymi. Wśród 21 postulatów Porozumienia Gdańskiego z 30 sierpnia 1980 r. na 6. miejscu znalazł się wers, wskazujący na potrzebę podjęcia realnych działań w celu wyprowadzenia kraju z sytuacji kryzysowej poprzez przygotowanie, poddanej społecznej dyskusji, reformy gospodarczej¹.

Prace nad reformą podjęła powołana we wrześniu 1980 r. przez Biuro Polityczne KC PZPR i rząd Komisja ds. Reformy Gospodarczej, którą zasiłowały liczne grona eksperckie, w tym przedstawiciele NSZZ „Solidarność”. Silnie odczuwalny nadmierny wpływ aparatu PZPR spowodował wycofanie z prac Komisji przedstawicieli Związku, którzy podjęli niezależne prace nad koncepcją reformowania gospodarki. Tymczasem Komisja ds. Reformy Gospodarczej, w której czołową rolę odgrywał działacz PZPR prof. Władysław Baka, opublikowała w lipcu 1981 r. dokument *Kierunki reformy gospodarczej*² zaakceptowany przez IX Nadzwyczajny Zjazd PZPR, który jednoznacznie określił granice zmian: „Reforma musi być zgodna z podstawowymi założeniami socjalistycznego systemu społeczno-gospodarczego”³. Należy zatem z całą mocą podkreślić, że reformy rozumiane były przez partię komunistyczną jako działania w ramach wykreowanego przez nią systemu politycznego. Nie mogły podważać podstawowych kanonów ustrojowych, a ich zadaniem było konserwowanie systemu gospodarczego przez powierzchowne zmiany mające na celu podniesienie efektywności makroekonomicznej.

¹ J. Kaliński, *Gospodarka w PRL*, Warszawa 2012, s. 25.

² *Kierunki reformy gospodarczej – projekt: projekty ustaw o przedsiębiorstwach państwowych, o samorządzie załogi przedsiębiorstwa państwowego*, Warszawa 1981, s. 128.

³ *IX Nadzwyczajny Zjazd Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, 14–20 lipca 1981 r. Podstawowe dokumenty i materiały*, Warszawa 1981, s. 124.

Wraz z wprowadzeniem stanu wojennego, gen. Wojciech Jaruzelski zadeklarował kontynuowanie reform, jednak atmosfera społeczno-polityczna i postępująca militaryzacja gospodarki wpływały na opóźnienie i osłabienie radykalizmu zmian. Dochodziło także do ostrych spięć interpersonalnych, m.in. między Władysławem Baką a wicepremierem Zbigniewem Messnerem. Ten drugi, reprezentujący siły zachowawcze w PZPR, domagał się weryfikacji przygotowanych reform i zarzucał adwersarzowi dążenie do zmian ustrojowych. Postawę Messnera i grupy przeciwników reformy wzmocniło objęcie przez niego funkcji premiera w listopadzie 1985 r.⁴

Wbrew założeniom reformy, utrzymane zostały: pełna kontrola państwa nad systemem bankowym i ograniczenie form własnościowych bankowości do państwowej, państwowo-spółdzielczej, spółdzielczej i spółek akcyjnych z dominującym udziałem państwa. Domeną państwa pozostał handel zagraniczny. Działalność w tym obszarze mogły prowadzić głównie przedsiębiorstwa eksportowo-importowe utworzone przez ministra handlu zagranicznego. Dopuszczano do obrotu inne osoby prawne i fizyczne pod warunkiem uzyskania koncesji na konkretne towary lub obszary handlu⁵. W 1986 r., z inicjatywy premiera Messnera, przedstawiono sejmowi pakiet zmian w ustawach gospodarczych, zmierzających do umocnienia roli administracji przedsiębiorstw państwowych kosztem ich samorządności. Na skutek silnej krytyki, głównie z kręgów związków zawodowych, sejm odrzucił antyreformatorskie prawo. Jednak wobec fatalnego stanu gospodarki, pogarszających się warunków życia ludności i oporu społecznego, reformy nie zostały zarzucone, przyjmując w 1987 r. postać „Tez w sprawie II etapu reformy gospodarczej”, przygotowanych przez Komisję ds. Reformy Gospodarczej⁶. Zawarto w nich wolę likwidacji barier ograniczających rozwój różnych form przedsiębiorczości i zwiększenia roli mechanizmu rynkowego w gospodarce. Przyznawano, że inspiracją były zmiany zachodzące w ZSRS po objęciu władzy przez Michaiła Gorbaczowa (pierestrojka).

Dokument stał się podstawą przyjętego przez sejm 11 lutego 1988 r. Programu realizacyjnego II etapu reformy gospodarczej, który w przeważającej części powtarzał założenia reformy gospodarczej z 1981 r. W nowym ujęciu rozwinęto kwestię wspierania przedsiębiorczości prywatnej i godzono się na dalsze, ograniczone otwarcie polskiej gospodarki na kapitał zagraniczny⁷.

Istotnym przełomem w procesie reformowania centralnie kierowanej gospodarki okazało się objęcie we wrześniu 1988 r. funkcji premiera przez Mie-

⁴ W. Baka, *Reformy gospodarcze lat 80.* [w:] *Polska pod rządami PZPR*, red. M.F. Rakowski, Warszawa 2000, s. 387 i n.; *idem*, *U źródeł wielkiej transformacji*, Warszawa 1999, s. 58 i n.

⁵ Ustawa z 26 II 1982 r. – Prawo bankowe, DzU 1982, nr 7, poz. 56; Ustawa z 26 II 1982 r. o uprawnieniach do prowadzenia handlu zagranicznego, DzU 1982, nr 7, poz. 59; A. Czubiński, *Dzieje najnowsze Polski. Polska Ludowa (1944–1989)*, t. 2, Poznań 1992, s. 603.

⁶ „Rzeczpospolita” (dodatek: „Reforma Gospodarcza”) 1987, nr 102, s. I–II.

⁷ „Rzeczpospolita” (dodatek: „Reforma Gospodarcza”) 1988, nr 127, s. I–II.

czysława F. Rakowskiego, uważanego za liberała. Podczas ośmiu miesięcy rządów Rakowski starał się wdrożyć rozwiązania drugiego etapu reformy, a tym samym doprowadzić do ustanowienia w polskiej gospodarce systemu mieszanego, pozostawiającego pod nadzorem komunistycznych władz państwa podstawowe sektory gospodarki i poddającego mechanizmom rynkowym wybrane obszary życia gospodarczego. Michał Przeperski dostrzegł w takim podejściu zarówno czerpanie z koncepcji Nowej Polityki Gospodarczej (NEP) realizowanej w latach dwudziestych w Związku Radzieckim, jak i ze współczesnych doświadczeń Chin⁸.

Program gospodarczy Rakowskiego zawarto w Planie konsolidacji gospodarki narodowej na lata 1989–1990, aprobowanym przez KC PZPR i przyjętym przez sejm na przełomie 1988 i 1989 r. w postaci pakietu ustaw gospodarczych⁹, które wyrażały bardziej konsekwentne, prorynkowe rozwiązania w stosunku do wprowadzanych przez rząd Messnera. Wdrażanie planu rozpoczęto z początkiem 1989 r., na podstawie ustaw uchwalonych przez sejm w końcu grudnia 1988 r., które stawiały sobie za cel wzmoczenie przedsiębiorczości i zasilenie gospodarki kapitałem zagranicznym. Ustawa o działalności gospodarczej zrównała prawa podmiotów państwowych, spółdzielczych i prywatnych zarówno pod względem prawnym, jak i w dostępie do czynników produkcji. Wprowadziła daleko idącą swobodę w zakresie form i rodzajów prowadzonej działalności. Podmioty gospodarcze mogły na zasadzie dobrowolności zrzeszać się, a także niezależnie od typu własności podlegały jednolitym zasadom opodatkowania. Jedynie nieliczne (jedenaście) dziedziny działalności nadal podlegały koncesjonowaniu. Druga fundamentalna ustawa – o działalności gospodarczej z udziałem podmiotów zagranicznych – stworzyła bardzo korzystne warunki dla kapitału obcego¹⁰.

Dalszym etapem realizacji Planu konsolidacji gospodarki narodowej było przyjęcie przez sejm kolejnych ustaw gospodarczych w styczniu i lutym 1989 r. Dotyczyły one podatku dochodowego, prawa dewizowego, bankowości i przedsiębiorstwa państwowego. Ich zasadniczym przesłaniem było zrównanie szans podmiotów gospodarczych bez względu na formę własności i uruchomienie ograniczonej prywatyzacji¹¹.

⁸ M. Przeperski, *Początki uwłaszczenia nomenklatury – uwarunkowania prawne i społeczne* [w:] *Brudne wspólnoty. Przystępczość zorganizowana w PRL w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX wieku*, red. K. Nawrocki, D. Wicenty, Gdańsk–Warszawa 2018, s. 116.

⁹ *Plan konsolidacji gospodarki narodowej na lata 1989–1990*, Warszawa 1988, s. 43.

¹⁰ Ustawa z 23 XII 1988 r. o działalności gospodarczej, DzU 1988, nr 41, poz. 324; Ustawa z 23 XII 1988 r. o działalności gospodarczej z udziałem podmiotów zagranicznych, DzU 1988, nr 41, poz. 325.

¹¹ Ustawa z 31 I 1989 r. o podatku dochodowym od osób prawnych, DzU 1989, nr 3, poz. 12; Ustawa z 15 II 1989 r. – Prawo dewizowe, DzU 1989, nr 6, poz. 33; Ustawa z 31 I 1989 r. – Pra-

Kierunek zmian deklarowanych w gospodarce pod koniec 1988 r. został zaakceptowany i zapisany w dokumentach Okrągłego Stołu, przyjętych na zakończenie jego obrad. Kwestie systemowe (*Stanowiska w sprawie polityki społecznej i gospodarczej oraz reform systemowych*)¹², znalazły się w części piątej zatytułowanej *Nowy ład ekonomiczny*. Zapowiadano rozwój samorządności i partycypacji pracowniczej, swobodne kształtowanie się struktury własnościowej, rozwój stosunków rynkowych i konkurencji, likwidowanie pozostałości systemu nakazowo-rozdziałowego i ograniczenie planowania centralnego. Wybitny znawca polskiej transformacji Tadeusz Kowalik pisał, że w koncepcjach gospodarczych Okrągłego Stołu „[...] zmierzano – mniej lub bardziej świadomie – w kierunku jakiejś hybrydy, gospodarki mieszanej”¹³. Podobne myślenie przyświecało ostatniemu dokumentowi władz komunistycznych, zapowiadającemu dalsze reformowanie gospodarki, przyjętemu przez Radę Ministrów 30 czerwca 1989 r., a więc już po przegranych wyborach parlamentarnych. „Założenia programu gospodarczego na lata 1989–1992” zostały opracowane w Ministerstwie Finansów, przy udziale doradców z Banku Światowego i Międzynarodowego Funduszu Walutowego, jako podstawa programu dostosowawczego niezbędnego dla uzyskania przez Polskę pomocy zagranicznej¹⁴.

Cytowane dokumenty wskazują, że komunistyczne władze Polski do końca dążyły do utrzymania ekonomicznego fundamentu władzy, który tworzyła państwowa własność podstawowych ogniw gospodarki¹⁵. Symptomatyczny był także fakt niepodejmowania w dyskusjach partyjnych i rządowych oraz przy Okrągłym Stole kwestii obowiązującego zapisu konstytucyjnego, który w art. 11, pkt 1 jednoznacznie stwierdzał: „Podstawę ustroju społeczno-gospodarczego Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej stanowi socjalistyczny system gospodarczy, oparty na uspołecznionych środkach produkcji i socjalistycznych stosunkach produkcji”¹⁶.

Ustawy grudniowe i kolejne działania deregulacyjne często przywoływano jako dowód na podjęcie przez władze komunistyczne działań liberalizacyjnych w gospodarce, a nawet wyznaczających „koniec gospodarki realnego socjalizmu” w Polsce. Niekiedy ich domniemany radykalizm przeciwstawiano jakoby zbyt powolnej liberalizacji gospodarki po 1989 r. Wychwalając zasługi rządu

wo bankowe, DzU 1989, nr 4, poz. 21; Ustawa z 24 II 1989 r. o niektórych warunkach konsolidacji gospodarki narodowej oraz o zmianie niektórych ustaw, DzU 1989, nr 10, poz. 57.

¹² W. Baka, *U źródeł...*, s. 226–247.

¹³ T. Kowalik, *www.polskatransformacja.pl*, Warszawa 2009, s. 49.

¹⁴ *Założenia programu gospodarczego na lata 1989–1992*, „Rzeczpospolita” (dodatek: „Reforma gospodarcza”) 1989, nr 163, s. 1–2.

¹⁵ Pisała o tym szerzej Krystyna Trembicka w *Ciągłość czy zmiana?: ład gospodarczy w Polsce Ludowej w latach 80.*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Politologica” 2011, nr 5, s. 51–63.

¹⁶ Konstytucja PRL po nowelizacji w 1976 r., DzU 1976, nr 7, poz. 36.

Rakowskiego, a zwłaszcza ministra przemysłu Mieczysława Wilczka, pomijano milczeniem zasadnicze ograniczenia jego reform, o których jednoznacznie mówił w sejmie, w czasie prezentacji ustaw z końca 1988 r., wicepremier odpowiedzialny za gospodarkę Ireneusz Sekuła:

Nie decyduje bowiem i nie będzie decydował o poziomie polskiej gospodarki sektor prywatny. Chcemy oczywiście stworzyć mu szansę wzmożonej konkurencji, lepszego, bardziej elastycznego zaspokajania zróżnicowanych i rozproszonych potrzeb. Sektor prywatny powinien dominować w tych dziedzinach, gdzie własność państwowa nie ma większych szans na sukces, na przykład w niektórych usługach¹⁷.

Dwa miesiące wcześniej analogiczne stanowisko znalazło się w opracowaniu Komitetu Centralnego PZPR:

Nieprzekraczalną granicą jest utrzymanie decydującej przewagi społecznej własności środków produkcji w różnych formach (państwowa, komunalna, spółdzielcza, zespolowa), warunkującej podstawowe socjalistyczne wartości ustrojowe...¹⁸.

Warto także podkreślić za Markiem Bednarskim, że pozostało wiele barier ograniczających formalnie promowaną przedsiębiorczość. Należały do nich m.in. wynikająca z wieloletniego doświadczenia nieufność inicjatywy prywatnej wobec władzy, restrykcyjne nastawienie urzędników w stosunku do petentów, utrudnienia w dostępie do źródeł zaopatrzenia, brak rynku kapitałowego czy anachroniczny system podatkowy. Sprzyjało to utrzymywaniu się silnego drugiego obiegu gospodarczego¹⁹.

Niechęć władz PRL do radykalnych zmian w gospodarce zauważało wielu badacze katastrofy gospodarczej PRL. Zdaniem Leszka Balcerowicza, reformy te zmierzały ku rozwiązaniom pośrednim między systemem kształtowanym przez kilkadziesiąt lat w całym bloku radzieckim, a gospodarką rynkową. Bałtowski i Miszewski pisali:

Ustrój gospodarczy końca lat osiemdziesiątych, owa zaawansowana gospodarka realnego socjalizmu, była hybrydą łączącą quasi-planowe zasady koordynacji gospodarczej z elementami quasi-rynkowych zasad alokacji zasobów.

¹⁷ I. Sekuła, *Zamierzenia rządu w realizacji Planu konsolidacji gospodarki narodowej i budżetu państwa na rok 1989*, „Finanse” 1989, nr 1, s. 4.

¹⁸ *Memoriał „Stanowisko w kwestii reform politycznych, gospodarczych oraz ruchu związkowego – próba syntezy”* przygotowany przez Zespół Międzywydziałowy KC PZPR (10 października 1988 r.) [w:] *Polska 1986–1989: koniec systemu. Materiały międzynarodowej konferencji*, t. 3: *Dokumenty*, Warszawa 2002, s. 152.

¹⁹ M. Bednarski, *Drugi obieg gospodarczy. Przesłanki, mechanizmy i skutki w Polsce lat osiemdziesiątych*, Warszawa 1992, s. 101.

Grzegorz W. Kołodko wskazywał:

[...] ustroj wyłaniający się w końcu lat osiemdziesiątych był hybrydyczną kombinacją relikwów ładu dawnego i elementów nowego. Był niefunkcjonalnym połączeniem zasad centralnego, biurokratycznego racjonowania środków z rynkowymi metodami alokacji.

Dariusz Rosati, charakteryzując reformy podjęte w latach osiemdziesiątych twierdził, że ich celem nie było stworzenie gospodarki rynkowej opartej na własności prywatnej, lecz doprowadzenie do „systemu socjalizmu rynkowego”. Jak łatwo zauważyć, wszystkie przytoczone opinie zbieżne były z wyżej przedstawionymi tezami Kowalika²⁰.

Próby poszerzenia nierolniczego sektora prywatnego

Doktrynalne ograniczenia dla sektora prywatnego z całą siłą ujawniły swoją nieracjonalność w warunkach kolejnego kryzysu ekonomicznego po 1978 r. Jego podstawową przyczyną była narastająca od drugiej połowy lat siedemdziesiątych nierównowaga zewnętrzna i wewnętrzna gospodarki. Pierwsza związana była z dramatycznie narastającym zadłużeniem zagranicznym, a druga z niedostateczną produkcją, szczególnie dóbr konsumpcyjnych. Zadłużenie zagraniczne, które w 1980 r. przekroczyło 24 mld dol., a koszt jego obsługi był wyższy niż przychody dewizowe z tytułu eksportu, zmuszało do mobilizowania wywozu, często kosztem rynku wewnętrznego. Nierównowagę wewnętrzną wyrażały m.in. dotkliwie niedostatki w sferze zaopatrzenia ludności w towary i usługi. W latach 1976–1980 dochody osobiste ludności wzrosły o 70 proc., a dostawy towarów na zaopatrzenie rynku tylko o 57 proc. Niezrealizowane w handlu zasoby pieniężne ludności podniosły się z 435 mld w 1975 r. do 766 mld zł w 1980 r., tworząc tzw. nawis inflacyjny, czyli pieniądź oczekujący na realizację w przypadku pojawienia się na rynku odpowiednich towarów. Początek lat osiemdziesiątych przebiegał pod znakiem pogłębiających się problemów zaopatrzeniowych i wzrostu cen. Obszar nierównowagi objął 80 proc. sfery rynku artykułów konsumpcyjnych, szczególnie mięsa i jego przetworów, tłuszczów zwierzęcych, jaj, wyrobów czekoladowych, ziemniaków, tkanin, obuwia, naczyń kuchennych, węgla, sprzętu audiowizualnego i papierosów. Mimo stopniowego wzrostu produkcji, jeszcze w 1985 r. dostawy na rynek artykułów żywnościowych były niższe od poziomu z 1981 r., dotyczyło to także niektó-

²⁰ L. Balcerowicz, *Socjalizm, kapitalizm, transformacja. Szkice z przełomu epok*, Warszawa 1997, s. 349 i n.; M. Bałtowski, M. Miszewski, *Transformacja gospodarcza w Polsce*, Warszawa 2006, s. 161; G.W. Kołodko, *Ekonomia i polityka transformacji*, Warszawa 1999, s. 38–39; D.K. Rosati, *Polska droga do rynku*, Warszawa 1998, s. 20.

rych wyrobów przemysłowych, głównie ubiorów i obuwia. Równolegle narastał „nawis inflacyjny”, a jego szacowana wartość wzrosła do 990 mld zł. Po 1985 r. początkowo wystąpiła poprawa równowagi rynkowej, ale już w 1988 r., na skutek szybkiego wzrostu wynagrodzeń, ponownie doszło do załamania. Pokrycie przychodów pieniężnych ludności dostawami towarów, wynoszące 77 proc., zbliżyło się do poziomu z fatalnego roku 1982²¹.

W tych warunkach władze gwałtownie poszukiwały możliwości zwiększenia produkcji kierowanej na rynek, a także na zaopatrzenie przedsiębiorstw państwowych, przez uruchomienie potencjału przedsiębiorczości indywidualnej. Dążono do zachęcenia producentów krajowych, jak też przyciągnięcia drobnego kapitału zagranicznego, co próbowano już robić w latach siedemdziesiątych²². Motywację do szerszego rozwinięcia prywatnej produkcji przemysłowej i rzemieślniczej stworzyła uchwała rządu z połowy 1981 r., która dała drobnej wytwórczości swobodę w dziedzinie zaopatrzenia, inwestowania i zatrudnienia oraz kształtowania cen i płac. Minister finansów zwolnił od podatków i opłat skarbowych niektórych przedsiębiorców podejmujących działalność gospodarczą²³. Postanowienia sygnalizujące nowe możliwości dla przedsiębiorczości indywidualnej znalazły się również w uchwalonej we wrześniu 1981 r. ustawie o przedsiębiorstwach państwowych²⁴, która była istotnym elementem reform zainaugurowanych w 1981 r. W sposób jednoznaczny stanowiła, że przedsiębiorstwa państwowe są podstawowymi jednostkami organizacyjnymi gospodarki narodowej. Jednak nowe prawo dało możliwość ich łączenia, podziału i likwidacji. Stworzyło w ten sposób warunki prawne do powstawania przedsiębiorstw mieszanych z udziałem organizacji spółdzielczych i społecznych oraz obcego państwa lub zagranicznego podmiotu gospodarczego.

Znowelizowano też ustawy z początku lat siedemdziesiątych o wykonywaniu i organizacji rzemiosła, o wykonywaniu handlu oraz niektórych innych rodzajów działalności przez jednostki gospodarki prywatnej, formalnie zmniejszając różnice w traktowaniu uspołecznionych i prywatnych podmiotów nierolniczej działalności gospodarczej. Zwiększono możliwości zatrudnienia w prywatnych warsztatach pracowników najemnych, emerytów lub rencistów, inwali-

²¹ J. Kaliński, *Gospodarka...*, s. 91–92, 101–102.

²² Rozporządzenie Rady Ministrów z 6 II 1976 r. w sprawie warunków, trybu i organów właściwych do wydawania zagranicznym osobom prawnym i fizycznym uprawnień do tworzenia przedstawicielstw na terytorium Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej dla wykonywania działalności gospodarczej, DzU 1976, nr 11, poz. 63.

²³ Uchwała nr 112 Rady Ministrów z 8 VI 1981 r. w sprawie rozwoju drobnej wytwórczości, „Monitor Polski” 1981, nr 15, poz. 120; Rozporządzenie Ministra Finansów z 30 X 1981 r. w sprawie zwolnienia od podatków i opłaty skarbowej podatników osiągających przychody z niektórych rodzajów nowo uruchomionej działalności zarobkowej, DzU 1981, nr 26, poz. 138.

²⁴ Ustawa z 25 IX 1981 r. o przedsiębiorstwach państwowych, DzU 1981, nr 24, poz. 122.

dów i kombatantów oraz czeladników, zezwolono na uruchamianie własnych punktów sprzedaży przez rzemieślników, rozszerzono listę dziedzin, w których można było podejmować działalność biznesową. Umożliwiono również prywatnym firmom zaciąganie kredytów dewizowych na zakup maszyn i urządzeń oraz materiałów do produkcji. Kolejnymi aktami prawnymi rozszerzono możliwości zwolnień podatkowych sektora prywatnego, ale w 1983 r. podniesiono podatek obrotowy i składki ubezpieczenia społecznego w rzemiośle. Zapowiedziano zwiększenie samorządności w dziedzinie prywatnego handlu, rzemiosła i transportu, lecz warunki polityczne pierwszej połowy lat osiemdziesiątych, z licznymi nakazami i zakazami kreowanymi przez wojskowe i cywilne władze państwa, czyniły z samorządu gospodarczego przymusowe struktury nadbudowy administracyjnej nad podmiotami prywatnymi²⁵.

Zainicjowane na początku lat osiemdziesiątych kierunki zmian w nierolniczej gospodarce prywatnej, nie zawsze konsekwentne, znalazły się w zapisach ustawy z 31 stycznia 1985 r. o drobnej wytwórczości²⁶. Powtarzała treści wcześniej przyjętych aktów prawnych oraz zapowiadała utworzenie wojewódzkich funduszy rozwoju drobnej wytwórczości i Rady Drobnej Wytwórczości, jako organu opiniodawczego i doradczego premiera.

Niekonsekwentna polityka władz wyrażała się także w próbach ożywienia przedsiębiorczości indywidualnej. Ustawa z 6 lipca 1982 r. o zasadach prowadzenia na terytorium Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej działalności gospodarczej w zakresie drobnej wytwórczości przez zagraniczne osoby prawne i fizyczne umożliwiła obcym inwestorom działalność na własny rachunek i tworzenie *joint ventures* z przedsiębiorstwami państwowymi. Określono rodzaje działalności, jak też lokalizację przyszłych przedsiębiorstw oraz minimalny poziom inwestycji w wysokości 10 mln dolarów. Niezbędne było przy tym uzyskanie zgody od władz wojewódzkich oraz wpłacenie depozytu założycielskiego ustalanego w przedziale od 0,8 do 4 mln zł. Jednak ustawą z 31 stycznia 1985 r., zmieniającą ustawę o zasadach prowadzenia na terytorium Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej działalności gospodarczej w zakresie drobnej wytwórczości

²⁵ M. Majewicz, *Opodatkowanie rzemiosła indywidualnego w latach 1980–1984*, Warszawa 1985, s. 18 i 44; Obwieszczenie Ministra Handlu Wewnętrznego i Usług z 27 I 1983 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy z 8 VI 1972 r. o wykonywaniu i organizacji rzemiosła, DzU 1983, nr 7, poz. 40; Obwieszczenie Ministra Handlu Wewnętrznego i Usług z 21 VII 1983 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy z 18 VII 1974 r. o wykonywaniu handlu oraz niektórych innych rodzajów działalności przez jednostki gospodarki nieuspołecznionej, DzU 1983, nr 43, poz. 193; Rozporządzenie Rady Ministrów z 5 IX 1983 r. w sprawie ogólnych zasad udzielania kredytów dewizowych przez banki na cele rozwoju produkcji eksportowej i usług eksportowych, DzU 1983, nr 56, poz. 249; Obwieszczenie Ministra Finansów z 29 VII 1983 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy z 16 XII 1972 r. o podatku obrotowym, DzU 1983, nr 43, poz. 191, 192.

²⁶ Ustawa z 31 I 1985 r. o drobnej wytwórczości, DzU 1985, nr 3, poz. 11.

przez zagraniczne osoby prawne i fizyczne, wprowadzono ograniczenia w wydawaniu zezwoleń, uzasadniane „ważnym interesem społecznym lub gospodarki, bezpieczeństwem państwa lub ochroną tajemnicy państwowej”. Jednocześnie pogorszone warunki funkcjonujących firm, zwiększając limit inwestycyjny do 50 mln dol., wielkość depozytu założycielskiego do „co najmniej 6,9 mln zł” i wprowadzając administracyjną kontrolę zatrudniania pracowników. Ograniczenia charakteryzowały także zapisy ustawy z 23 kwietnia 1986 r. o spółkach z udziałem zagranicznym, która zezwalała polskim instytucjom państwowym i spółdzielczym na tworzenie spółek akcyjnych z firmami zagranicznymi lub z obywatelami obcymi pochodzenia polskiego²⁷. Na podjęcie działalności niezbędne było uzyskanie zgody Ministerstwa Handlu Zagranicznego lub władz wojewódzkich. Udział strony polskiej musiał wynosić co najmniej 51 proc., a prezes spółki musiał być obywatelem polskim mieszkającym w kraju. Prawo ograniczało transfer zagraniczny zysków do 50 proc. osiągniętego dochodu. Ustawa zastrzegła, że z dochodów walutowych spółek z tytułu eksportu, 15–25 proc. należało odsprzedać polskiemu bankowi dewizowemu. Dla koordynowania, a właściwie kontroli przedsiębiorczości zagranicznej, ustanowiono Pełnomocnika Rządu do Spraw Zagranicznych Przedsiębiorstw Drobnej Wytwórczości i powołano Polsko-Polonijną Izbę Przemysłowo-Handlową. Nowe przepisy zahamowały działalność założycielską firm z kapitałem zagranicznym, doprowadziły do zmniejszenia eksportu i ważnych dla zadłużonego państwa wpływów dewizowych²⁸.

Hamulce dla rozwoju przedsiębiorczości prywatnej, uznanej za potrzebną, wypływały ze stanowiska władz, według którego nie mogła ona konkurować, a jedynie uzupełniać dominujący sektor państwowy w zakresie niektórych towarów i usług konsumpcyjnych oraz świadczyć na jego korzyść usługi kooperacyjne. W związku z tym, kiedy po zelżeniu nacisku fiskalnego i administracyjnego w latach 1981–1982 nastąpił wyraźny wzrost nierolniczego sektora prywatnego, w następnych latach podniesiono obciążenia podatkowe firm krajowych i zagranicznych oraz nasiliły się utrudnienia w dostępie do surowców i materiałów dla podmiotów prywatnych²⁹.

²⁷ E. Kirejczyk, *Ewolucja formalnoprawnego systemu funkcjonowania pozarolniczej gospodarki nieuspołecznionej w latach 1976–1986* [w:] *Pozarolnicza gospodarka nieuspołeczniona*, red. E. Kirejczyk, Warszawa 1988, s. 49; M. Małecki, *The Development of Foreign Enterprises Activities in Poland (1976–1985)*, „Working Papers” CSofPS 1987, nr 10, s. 4; DzU 1982, nr 19, poz. 146; DzU 1985, nr 3, poz. 12; DzU 1986, nr 17, poz. 88.

²⁸ E. Kirejczyk, *Ewolucja i rozwój pozarolniczej gospodarki nieuspołecznionej w latach 1976–1986* [w:] *Pozarolnicza gospodarka...*, s. 68.

²⁹ D.T. Grała, *Reformy gospodarcze w PRL (1982–1989). Próba uratowania socjalizmu*, Warszawa 2005, s. 257–259; Rozporządzenie Ministra Finansów z 29 VII 1983 r. w sprawie podatków obrotowego i dochodowego od osób fizycznych i osób prawnych nie będących jednostkami gospodarki uspołecznionej, DzU 1983, nr 43, poz. 195; Rozporządzenie Ministra Finansów

Zdecydowaną liberalizację polityki własnościowej przyniosła ustawa grudniowa z 1988 r. o działalności gospodarczej, która zniosła dyskryminację podmiotów prywatnych w sferze opodatkowania i w dostępie do kredytów oraz reglamentowanych dóbr. Zlikwidowała ograniczenia liczby zatrudnionych pracowników w przedsiębiorstwach prywatnych oraz uniezależniła proces zatrudnienia od pośrednictwa organów państwowych. Zgodnie z nią, zdecydowana większość przedsięwzięć biznesowych wymagała jedynie zgłoszenia do ewidencji działalności gospodarczej w terenowych organach administracji państwowej. Zlikwidowano zasadę obligatoryjnej przynależności podmiotów do organów samorządu gospodarczego. Druga ustawa grudniowa o działalności gospodarczej z udziałem podmiotów zagranicznych zniosła górną granicę udziału kapitału zagranicznego w spółkach, wprowadziła swobodę zagranicznego transferu zysku dewizowego, umożliwiła zwolnienie od podatku dochodowego przez trzy lata oraz dała swobodę zatrudniania i wynagradzania pracowników. Zlikwidowano funkcję Pełnomocnika Rządu do Spraw Zagranicznych Przedsiębiorstw Drobnej Wytwórczości, a jego kompetencje przejęła Agencja do spraw Inwestycji Zagranicznych³⁰.

Na podstawie ustaw przyjętych już na początku 1989 r. zrównano sektor państwowy i prywatny wobec podatku dochodowego. Nowe prawo dewizowe umożliwiło osobom krajowym prowadzenie kupna i sprzedaży wartości dewizowych, co zaowocowało masowym otwieraniem prywatnych kantorów wymiany. Wprowadzono ułatwienia w tworzeniu banków komercyjnych, w tym prywatnych i z udziałem kapitału zagranicznego. Ustawa o warunkach konsolidacji gospodarki narodowej zezwoliła dyrektorowi przedsiębiorstwa państwowego oraz radzie pracowniczej „w gospodarzo uzasadnionych przypadkach” na wystąpienie do organu założycielskiego o przekształcenie przedsiębiorstwa w spółkę lub z wnioskiem o jego likwidację i oddanie składników mienia państwowego osobie fizycznej lub prawnej. Przepisy te, otwierające furtkę do prywatyzacji, umożliwiły ludziom związanym z aparatem władzy drenaż majątku państwowego. Były źródłem tworzenia tzw. spółek nomenklaturowych, ułatwiających funkcjonariuszom państwowym i partyjnym łagodne przejście do systemu rynkowego – jak pisała Jadwiga Staniszkis „zamiarę władzy na własność”³¹.

z 29 VII 1983 r. w sprawie stawek podatku obrotowego od obrotów z działalności gospodarczej prowadzonej na obszarze Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej przez osoby fizyczne i prawne mające miejsce zamieszkania lub pobytu albo siedzibę za granicą oraz przez obywateli państw obcych mających kartę stałego pobytu w Polsce, DzU 1983, nr 43, poz. 198.

³⁰ Ustawa z 23 XII 1988 r. o działalności gospodarczej, DzU 1988, nr 41, poz. 324; Ustawa z 23 XII 1988 r. o działalności gospodarczej z udziałem podmiotów zagranicznych, DzU 1988, nr 41, poz. 325.

³¹ M. Bałtowski, *Gospodarka socjalistyczna w Polsce*, Warszawa 2009, s. 276–277; T. Kozłowski, *Spółki nomenklaturowe – patologia transformacji gospodarczej* [w:] *Bрудne wspólnoty...*, s. 98–111; M. Przeperski, *Początki uwłaszczenia...*, s. 112–124; J. Staniszkis, *Political Capita-*

We wspomnianych „Założeniach programu gospodarczego na lata 1989–1992”, pojawiły się dalsze wątki prywatyzacyjne. Przede wszystkim tworzyła je zapowiedź przekształcenia wybranych przedsiębiorstw państwowych w spółki akcyjne Skarbu Państwa. Podstawowa część ich akcji miała znaleźć się w gestii państwowo-samorządowych banków inwestycyjnych, z możliwością ich dalszej sprzedaży podmiotom gospodarczym i osobom fizycznym. W tym celu miała powstać giełda papierów wartościowych i rynek kapitałowy. Utrzymano jednocześnie wiele ograniczeń, które uniemożliwiały prywatyzację dużych przedsiębiorstw państwowych na drodze kapitałowej. Przedsiębiorstwa wysoce materiałochłonne i energochłonne miały być zlikwidowane, a ich majątek przejęty przez Skarb Państwa. Deklarowano natomiast „...sprzedaż lub wydzierżawienie osobom prywatnym małych i obecnie nierentownych zakładów produkcyjnych i usługowych, w tym przede wszystkim małych obiektów handlowych, aptek, lokali gastronomicznych, małych hoteli i obiektów turystycznych, zakładów usługowych, małych zakładów produkcyjnych”³².

Łatwo zauważyć, że do ostatnich dni funkcjonowania władzy komunistycznej w Polsce jej najwyższe gremia godziły się jedynie na prywatyzację mniej znaczących podmiotów gospodarczych lub likwidację państwowych przedsiębiorstw przemysłowych znajdujących się u progu bankructwa. Wyrażona w ustawach grudniowych z 1988 r. zgoda na tworzenie drobnych firm prywatnych w handlu, usługach i wytwórczości, wynikała z konieczności łagodzenia pogłębiających się problemów zaopatrzeniowych, kreujących niezadowolenie społeczne. Zmuszone sytuacją gospodarczą i społeczną do kroków liberalizacyjnych, władze PRL zdecydowanie zabezpieczały jednak fundamenty dotychczasowego systemu, a własność prywatną lokowały na marginesie niezmiennie dominującego sektora państwowego, jako podstawy ekonomicznej rządów. Ich stanowisko wyrażało chęć wdrożenia nowej wersji NEP-u, a raczej współczesnej pierestrojki, celem zrównoważenia gospodarki, ale podobnie jak jego radziecki wzorzec, miał on być posunięciem taktycznym, służącym utrwaleniu władzy.

lism” in Poland, “East European Politics & Societies” (December) 1990, s. 127; *eadem*, *Postkomunizm. Próba opisu*, Gdańsk 2001, s. 190; Ustawa z 31 I 1989 r. o podatku dochodowym...; Ustawa z 15 II 1989 r. – Prawo Dewizowe...; Ustawa z 31 I 1989 r. – Prawo bankowe...; Ustawa z 24 II 1989 r. o niektórych warunkach...

³² *Założenia programu...*, s. 1–2.

Wzrost nierolniczego sektora prywatnego w latach osiemdziesiątych

Regulacje dotyczące sektora prywatnego poza rolnictwem, często niekonsekwentne, wprawdzie wpłynęły na wzrost liczby nowych firm oraz ich zatrudnienie, jednak w różnym tempie. W ciągu pięciolecia 1981–1986 liczba zarejestrowanych jednostek nierolniczej gospodarki prywatnej wzrosła o 143 tys., czyli corocznie o 8 proc. Do wyraźnego zwiększenia aktywności sektora prywatnego, ale głównie w obszarze drobnej przedsiębiorczości, doprowadziły dopiero reformy rządu Rakowskiego. W 1989 r. liczba podmiotów gospodarczych osób fizycznych (bez indywidualnych gospodarstw rolnych) wzrosła o ponad 240 tys. (do 814 tys.), przekraczając o 42 proc. stan z grudnia 1988 r. Liczba spółek prawa handlowego, a więc większych firm, doszła w 1989 r. do 16,9 tys., z tego w przemyśle funkcjonowało 2,4 tys. takich podmiotów, zatrudniających 34 tys. osób. Od 1982 r. obserwowano wzrost liczby podmiotów z udziałem kapitału zagranicznego, początkowo tzw. firm polonijnych, a w drugiej połowie dekady *joint ventures* i spółek akcyjnych. W latach 1981–1986 ich liczba wzrosła ze 117 do 677, a więc blisko sześciokrotnie. W następnych latach przyrost był mniejszy i do końca lat osiemdziesiątych powstało ok. 800 firm z kapitałem zagranicznym, zatrudniających niespełna 100 tys. osób. W przemyśle w 1989 r. istniało 615 takich firm zatrudniających 91 tys. osób³³.

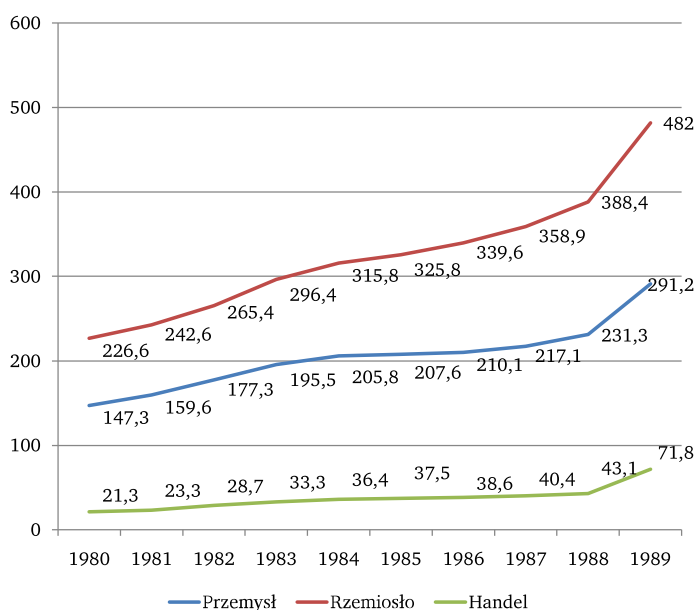
Wzrost liczby jednostek sektora prywatnego poza rolnictwem, szczególnie w 1989 r., spowodował istotne zwiększenie jego roli w zatrudnieniu. Liczba pracujących w firmach prywatnych podniosła się z 622 tys. w 1980 r. do 1780 tys. w 1989 r. W konsekwencji udział zatrudnionych w sektorze prywatnym poza rolnictwem, w stosunku do zatrudnienia ogółem, wzrósł w ciągu omawianej dekady z 3,5 do 10,1 proc.³⁴

Ogólna liczba prywatnych zakładów przemysłowych w latach 1980–1989 wzrosła o 144 tys. (z tego o 94 tys. w 1989 r.), czyli dwukrotnie. Zatrudnienie w prywatnym przemyśle w analogicznym okresie podniosło się ponad dwupółkrotnie, z 272 tys. do 717 tys., a jego udział w ogólnej liczbie zatrudnionych w przemyśle zwiększył się trzykrotnie, dochodząc do 15 proc. Trzykrotnie wzrosła także produkcja prywatnego sektora przemysłowego, a jej udział w ogólnej wytwórczości przemysłu zwiększył się z 2 proc. w 1980 r. do 4,8 proc. w 1989 r. W przypadku warsztatów rzemieślniczych wzrost w latach osiemdziesiątych wyniósł 255 tys. (z tego 60 tys. w 1989 r.) i oznaczał ponaddwukrotne

³³ M. Bałtowski, *Gospodarka...*, s. 276; E. Kirejczyk, *Ewolucja i rozwój pozarolniczej gospodarki nieuspołecznionej w latach 1976–1986* [w:] *Pozarolnicza gospodarka...*, s. 59, 67; *Podstawowe wskaźniki sytuacji społeczno-gospodarczej kraju 1988–1992*, Warszawa 1993, s. 3–4; *Rocznik statystyczny 1991*, Warszawa 1991, s. XVI.

³⁴ *Rocznik statystyczny 1990*, Warszawa 1990, s. 93

przekroczenie ich liczby z 1980 r. W 1989 r. prywatne rzemiosło miało ponad 42-procentowy udział w sprzedaży usług dla ludności, podczas gdy w 1980 r. – 25-procentowy. W tej dekadzie nastąpił także silny rozwój prywatnych firm przewozowych, a liczba samochodów ciężarowych w ich posiadaniu wzrosła ze 154 tys. w 1980 r. do 394 tys. na koniec dekady. Produkcja czysta transportu prywatnego w latach 1985–1989 wzrosła ponaddwukrotnie³⁵.

Wykres 1. Jednostki prywatnego handlu, przemysłu i rzemiosła w latach 1980–1989 (w tys.)
 Źródło: *Rocznik statystyczny 1983*, Warszawa 1983, s. 365; *Rocznik statystyczny 1986*, Warszawa 1986, s. 391, 403; *Rocznik statystyczny 1989*, Warszawa 1989, s. 392, 403, 405; *Rocznik statystyczny 1990*, Warszawa 1990, s. 290, 418; *Rocznik statystyczny 1991*, Warszawa 1991, s. XVIII.

Zmiany własnościowe, związane z tworzeniem nowych podmiotów, silnie zaznaczyły się w handlu detalicznym. W latach osiemdziesiątych liczba prywatnych punktów sprzedaży, zazwyczaj drobnych, wzrosła ponadtrzykrotnie, a zatrudnienie dwuipółkrotnie. Podobnie kształtowały się przyrosty w przypadku prywatnej gastronomii. W szczególności dla ożywienia inicjatywy prywatnej 1989 r., liczba punktów sprzedaży detalicznej wzrosła o blisko 20 tys., a zakładów gastronomicznych o 5,5 tys. U kresu PRL udział firm prywatnych w ogólnej sprzedaży detalicznej wynosił 4,8 proc. (w 1980 r. – 1,6 proc.), a zakładów gastronomicznych 18,4 proc. (w 1980 r. – 4 proc.)³⁶. W bankowości

³⁵ *Rocznik statystyczny 1983*, Warszawa 1983, s. 187, 215; *Rocznik statystyczny 1990...*, s. 290, 376, 386, 423.

³⁶ *Rocznik statystyczny 1990...*, s. 411, 418–419.

pojawiły się natomiast pierwsze symptomy prywatyzacji. W 1989 r., kiedy Narodowy Bank Polski (NBP) podjął wydawanie licencji bankowych, zainaugurował działalność Bank Inicjatyw Gospodarczych³⁷.

Przez całą omawianą dekadę utrzymała się zmienna, a w 1989 r. wysoka, dynamika działalności prywatnego przemysłu i rzemiosła. Mimo trudności zaopatrzeniowych, drobne firmy zwiększały produkcję, szczególnie w roli kooperantów przedsiębiorstw państwowych i dostawców wyrobów konsumpcyjnych na rynek. Wzrósł także ich udział w eksporcie, szczególnie firm z kapitałem zagranicznym³⁸. Wysoką dynamiką charakteryzowała się prywatna sprzedaż towarów i usług, motywowana nierównowagą rynkową. Jej obraz deformuje stosowanie w statystykach cen bieżących, które nie uwzględniają wpływu inflacji, szczególnie w 1982 r. oraz pod koniec omawianej dekady. Prywatny transport samochodowy, który początkowo silnie odczuwał reglamentację paliw i wysokie cła na importowane samochody, zdecydowanie zwiększył przewozy u schyłku lat osiemdziesiątych (zob. tab. 1).

Tabela 1. Dynamika produkcji i sprzedaży towarów w nierolniczym sektorze prywatnym w latach 1981–1989 (w stosunku do roku poprzedniego, w procentach)

	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989
Produkcja sprzedana									
przemysłu*	12,2	10	15,7	15,1	16,2	10,5	8,7	15,8	22
Produkcja czysta									
transportu*	-7,6	-17	18,7	6,5	-0,9	15,9	20,3	13,6	35,0
Sprzedaż usług**	18,6	73,5	35,5	26,3	25,6	31,4	34,2	79	257,7
Sprzedaż detaliczna**	16,6	98,4	47,8	32,3	28,5	16	38,9	88,9	465,9

*ceny stałe **ceny bieżące

Źródło: *Rocznik statystyczny 1986*, Warszawa 1986, s. 384; *Rocznik statystyczny 1990*, Warszawa 1990, s. 260, 376, 415, 423.

W końcu lat osiemdziesiątych zintensyfikowała się także nie objęta monopolem państwa wymiana zagraniczna. Obroty prywatne motywował w eksporcie wysoki czarnorynkowy kurs dolara, a w imporcie ostra nierównowaga rynkowa. W 1989 r. z nieoficjalnej wymiany towarowej pochodziło m.in. ok. 150 tys. samochodów osobowych oraz liczny sprzęt audiowizualny, kosmetyki i alkohole³⁹.

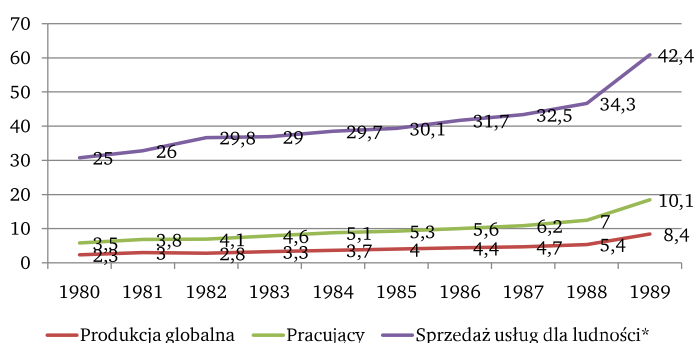
³⁷ W. Cwynar, W. Patena, *Podręcznik do bankowości. Rynki, regulacje, usługi*, Warszawa 2010, s. 96.

³⁸ E. Kirejczyk, *Ewolucja i rozwój pozarolniczej gospodarki ...*, s. 71; *Rocznik statystyczny 1990...*, s. 332.

³⁹ M. Bednarski, *Import indywidualny w Polsce w latach osiemdziesiątych*, „Handel Zagraniczny” 1991, nr 7, s. 8 i n.; M. Misiak, *Handel zagraniczny w 1989 r.*, „Handel Zagraniczny” 1990, nr 1, s. 3–6.

Rozwijający się, szczególnie w końcu omawianej dekady, sektor prywatny odgrywał coraz większą rolę w dostarczaniu poszukiwanych przez ludność dóbr konsumpcyjnych i usług. Jednak jego funkcjonowanie naznaczone było licznymi patologiami. Równoległe z powstawaniem oficjalnych firm, rosła sfera działalności nierejestrowanej. Według szacunków z 1987 r., nielegalne zatrudnienie w firmach prywatnych miało przekraczać liczbę osób pracujących legalnie, a nierejestrowane obroty sięgały do 40 proc. rejestrowanych⁴⁰.

Oficjalne statystyki dowodziły wyższej, w porównaniu z sektorem uspołecznionym, dynamiki firm prywatnych. Podczas gdy sektor uspołeczniony odnotował spadek produkcji w przemyśle w latach 1981–1982 i w 1989 r., sektor prywatny uzyskiwał przyrosty produkcji w ciągu całej dekady w granicach 9–22 proc. rocznie. Dwa razy szybciej niż w przypadku transportu uspołecznionego rosła produkcja transportu prywatnego, a trzy razy szybciej sprzedaż prywatnego handlu detalicznego. Prowadziło to do zwiększenia roli własności prywatnej w tworzeniu dochodu narodowego. Udział nierolniczego sektora prywatnego wynoszący 6 proc. w 1980 r., podniósł się w ciągu dekady do 9,7 proc.⁴¹

Wykres 2. Udział nierolniczej gospodarki prywatnej w gospodarce narodowej w latach 1980–1989

* Udział całej gospodarki prywatnej

Źródło: *Rocznik statystyczny 1989...*, s. 401; *Rocznik statystyczny 1990...*, s. 93, 115, 423.

Podsumowanie

Trudno zatem mówić o zasadniczej zmianie roli sektora prywatnego w gospodarce w dekadzie lat osiemdziesiątych, zwłaszcza że decydujący był rok 1989, a raczej kolejny okres wzrostu wywołany decyzjami politycznymi. Pojawiały się

⁴⁰ J. Tittenbrun, *Upadek socjalizmu realnego w Polsce*, Poznań 1992, s. 122.

⁴¹ *Rocznik statystyczny 1990...*, s. 121, 260, 375, 412.

one w PRL w okresach silnych napięć społecznych, jako środek łagodzenia trudności rynkowych i poszukiwania poparcia dla władz. Kiedy rządzący oceniali, że zagrożenie minęło, następowały działania administracyjne i fiskalne prowadzące do ograniczenia własności prywatnej w gospodarce, zgodnej z kanonami ustrojowymi. W momencie upadku ostatniego rządu komunistycznego, gospodarka zwana socjalistyczną wytwarzała więc ponad 82 proc. dochodu narodowego, a pracowało w niej blisko 67 proc. wszystkich zatrudnionych⁴². Sektor uspołeczniony stanowił silną podstawę ekonomiczną rządzących, z której nie zamierzali rezygnować. Świadczy o tym ich negatywny stosunek do działań prywatyzacyjnych w odniesieniu do majątku państwowego.

Dla rządów komunistycznych istniała nieprzekraczalna granica zmian systemowych, którą wyznaczało utrzymanie władzy politycznej i władania w sferze ekonomicznej. Stąd brak radykalnych zmian w sferze stosunków własnościowych i posilkowanie się rozwiązaniami, które nie przełamywały monopolu państwa (np. firmy polonijne) lub dawały korzyści członkom establishmentu politycznego i gospodarczego (spółki nomenklaturowe). Podkreślanie roli szybko powstających nowych firm prywatnych, w tym z kapitałem zagranicznym, w przebudowie ustrojowej było przesadne. Analogiczne zjawisko wystąpiło w latach 1956–1958, kiedy pod wpływem reform polskiego Października początkowo zwiększył się udział sektora prywatnego w tworzeniu dochodu narodowego, a po odstąpieniu od reform w 1959 r. nastąpił jego spadek⁴³. Podobny scenariusz mógł zostać zastosowany trzydzieści lat później, ale przeszkodził mu przełom polityczny związany z wyborami czerwcowymi 1989 r.

Bibliografia

- IX Nadzwyczajny Zjazd Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, 14–20 lipca 1981 r. Podstawowe dokumenty i materiały*, Warszawa 1981.
- Baka W., *U źródeł wielkiej transformacji*, Warszawa 1999.
- Balcerowicz L., *Socjalizm, kapitalizm, transformacja. Szkice z przełomu epok*, Warszawa 1997.
- Bałtowski M., *Gospodarka socjalistyczna w Polsce*, Warszawa 2009.
- Bałtowski M., Miszewski M., *Transformacja gospodarcza w Polsce*, Warszawa 2006.
- Bednarski M., *Drugi obieg gospodarczy. Przesłanki, mechanizmy i skutki w Polsce lat osiemdziesiątych*, Warszawa 1992.
- Bednarski M., *Import indywidualny w Polsce w latach osiemdziesiątych*, „Handel Zagraniczny” 1991, nr 7.
- Brudne wspólnoty. Przystępczość zorganizowana w PRL w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX wieku*, red. K. Nawrocki, D. Wicenty, Gdańsk–Warszawa 2018.
- Cwynar W., Patena W., *Podręcznik do bankowości. Rynki, regulacje, usługi*, Warszawa 2010.
- Czubiński A., *Dzieje najnowsze Polski. Polska Ludowa (1944–1989)*, t. 2, Poznań 1992.
- Grała D.T., *Reformy gospodarcze w PRL (1982–1989). Próba uratowania socjalizmu.*, Warszawa 2005.

⁴² *Rocznik statystyczny 1990...*, s. 93 i 121.

⁴³ *Rocznik statystyczny 1961*, Warszawa 1961, s. 56–57.

- Kaliński J., *Gospodarka w PRL*, Warszawa 2012.
- Kaliński J., *Kiedy zaczęło się odradzanie gospodarki rynkowej w Polsce?*, „Optimum. Studia Ekonomiczne” 2015, nr 1.
- Kierunki reformy gospodarczej – projekt: projekty ustaw o przedsiębiorstwach państwowych, o samorządzie załogi przedsiębiorstwa państwowego*, Warszawa 1981.
- Kołodko G.W., *Ekonomia i polityka transformacji*, Warszawa 1999.
- Kowalik T., www.polskatransformacja.pl, Warszawa 2009.
- Majewicz M., *Opodatkowanie rzemiosła indywidualnego w latach 1980–1984*, Warszawa 1985.
- Małecki M., *The Development of Foreign Enterprises Activities in Poland (1976–1985)*, “Working Papers” CSofPS 1987, nr 10.
- Misiak M., *Handel zagraniczny w 1989 r.*, „Handel Zagraniczny” 1990, nr 1.
- Plan Konsolidacji Gospodarki Narodowej na lata 1989–1990*, Warszawa 1988.
- Podstawowe wskaźniki sytuacji społeczno-gospodarczej kraju 1988–1992*, Warszawa 1993.
- Polska 1986–1989: koniec systemu. Materiały międzynarodowej konferencji*, t. 3: *Dokumenty*, Warszawa 2002.
- Polska pod rządami PZPR*, red. M.F. Rakowski, Warszawa 2000.
- Pozarolnicza gospodarka nieuspołeczniona*, red. E. Kirejczyk, Warszawa 1988.
- Rosati D.K., *Polska droga do rynku*, Warszawa 1998.
- „Rzeczpospolita” (dodatek: „Reforma Gospodarcza”) 1987, nr 102; 1988, nr 127.
- Sekuła I., *Zamierzenia rządu w realizacji Planu konsolidacji gospodarki narodowej i budżetu państwa na rok 1989*, „Finanse” 1989, nr 1.
- Stanisz J., “Political Capitalism” in Poland, “East European Politics & Societies” (December) 1990.
- Stanisz J., *Postkomunizm. Próba opisu*, Gdańsk 2001.
- Tittenbrun J., *Upadek socjalizmu realnego w Polsce*, Poznań 1992.
- Trembicka K., *Ciągłość czy zmiana?: ład gospodarczy w Polsce Ludowej w latach 80.*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Politologica” 2011, nr 5.
- Założenia programu gospodarczego na lata 1989–1992*, „Rzeczpospolita” (dodatek: „Reforma gospodarcza”) 1989, nr 163.

The non-agricultural private sector of the economy in the economic policy of the communist authorities after 1980

In the early 1980s, following the rapidly growing economic imbalance, substantial foreign debt, and the strength of social protest in the summer of 1980, communist authorities in Poland started working on structural changes in the planned economy. As the decision-makers emphasized, the proposed reforms would not undermine the principles of the state’s political and governmental system; the assent to the limited development of the non-agricultural private sector stemmed from believing in its beneficial influence on the victualing of the population. At the beginning of the 1980s, certain legal conditions were introduced to enable the creation of hybrid enterprises with the participation of foreign economic entities and enterprises belonging to foreign natural and legal persons. More extensive opportunities for the development of domestic and foreign entrepreneurship appeared in 1988 with the passing of the Act on Economic Activity and the Act on Economic Activity with the Participation of Foreign Parties. Facilitating the development of the private small-business sector did not coincide with an intent to privatize state-owned enterprises. What it indicated was a desire to create, in the fashion of the Soviet perestroika, a hybrid economic system, one generating numer-

ous pathologies. Compared to the so-called socialized sector, the dynamics of private companies were higher, according to official statistics. As a result, there was a limited increase in the GDP contribution of private ownership. However, the non-agricultural private sector worked under conditions of strong dependence on state-owned and pseudo-cooperative enterprises that dominated the economy.

Słowa kluczowe: Polska 1980–1989, uwarunkowania polityczne, sytuacja gospodarcza, zmiany systemowe, prywatny sektor nierolniczy

Keywords: Poland 1980–1989, political conditions, economic situation, structural changes, non-agricultural private sector

JANUSZ KALIŃSKI (ur. 1942 r.) – emerytowany prof. dr hab. SGH w Warszawie; zajmuje się głównie najnowszą historią gospodarczą Polski i świata. W ostatniej dekadzie opublikował m.in.: *Transformacja gospodarki polskiej w latach 1989–2004* (2009); *Autostrady w Polsce, czyli drogi przez mękę* (2011); *Gospodarka w PRL* (2012); *Economy in Communist Poland. The Road Astray* (2014); *Historia gospodarcza Polski XIX i XX wieku* (z C. Noniewiczem) (2015).